

РЕГИОНАЛНИ ЦЕНТАР ЗА ТАЛЕНТЕ У ВРАЊУ

**ДИЈАЛЕКТИЗМИ У „КОШТАНИ“ БОРЕ СТАНКОВИЋА
THE EXAMPLES OF DIALECTS IN A PLAY “KOSTANA” BY
BORA STANKOVIC**

Аутор:

ИВАНА СТОЈАНОВИЋ,

ученица 3. разреда Гимназије „Стеван Јаковљевић“ у Власотинцу,
члан Фондације „Христифор Црниловић“ у Власотинцу

Ментор:

СУЗАНА ПЕШИЋ,

професор српског језика и књижевности у Гимназији „Стеван Јаковљевић“ у
Власотинцу

У Власотинцу, 2014.

**ДИЈАЛЕКТИЗМИ У „КОШТАНИ“ БОРЕ СТАНКОВИЋА
THE EXAMPLES OF DIALECTS IN A PLAY “KOSTANA” BY
BORA STANKOVIC**

Аутор:

ИВАНА СТОЈАНОВИЋ,

ученица 3. разреда Гимназије „Стеван Јаковљевић“ у Власотинцу,
члан Фондације „Христифор Црниловић“ у Власотинцу

Ментор:

СУЗАНА ПЕШИЋ,

професор српског језика и књижевности у Гимназији „Стеван Јаковљевић“ у Власотинцу

РЕЗИМЕ

Тема овог рада везана је за истраживање дијалектизама у „Коштани“ Боре Станковића. Рад је написан са циљем да се направи поређење између стандардног језика и дијалектизама у „Коштани“ Боре Станковића. Пошто Врање припада призренско-јужноморавском говорном типу, начињен је осврт на одлике овог говорног типа, а примери за поређење стандардног језика и дијалектизама пронађени су у драми „Коштана“ Боре Станковића.

Дијалектизми су лексеме које се разликују по својој гласовној структури, морфолошким и творбеним карактеристикама, али и по значењу, од стандардизованих лексема.

Пошто је ово истраживање везано за дијалектологију као филолошку науку, и за дијалектизме у призренско-јужноморавском говорном типу, поменућемо неке основне карактеристике овог говорног типа а говорићемо и о дијалектологији, о подели дијалеката и поменућемо основне особине призренско-јужноморавског говорног типа. Биће поменуто и стваралаштво Боре Станковића као и основне одлике његовог стила.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дијалектизми, Коштана, Бора Станковић, Врање, призренско-тимочки дијалекат, призренско-јужноморавски говорни тип.

SUMMARY

This work is related to research of dialecticism in “Kostana” by Bora Stankovic. The aim of this work is to compare standard language with dialecticism in “Kostana” by Bora Stankovic.

Vranje belongs to prizrensko- juznomoravski voice type and it is made a review of the characteristics of this voice type, and examples to compare the standard language and dialecticism found in this drama. Dialecticism are lexemes which are different from standard lexemes in their voice structure, morphological and formational characteristics, and in the meaning.

Because this research is related to dialectology as philological science and dialecticism in prizrensko-juznomoravski voice type, we will mention some of the basic characteristics of this voice type, of dialectology generally, of division of dialects and we will mention basic characteristics of prizrensko- juznomoravski voice type. It will be also mentioned the creativity of Bora Stankovic and the main fetures of his style.

KEY WORDS: dialecticism, Kostana, Bora Stankovic, Vranje, prizrensko- timocki dialect, prizrensko- juznomoravski voice type.

УВОД

У овом раду бавићемо се проучавањем одлика призренско-тимочког дијалекта, односно призренско-јужноморавског говорног типа јер је наше истраживање везано за дијалектизме у „Коштани“ Боре Станковића, а Бора Станковић је писао на призренско-тимочком дијалекту. То је био један од главних разлога због кога сам се одлучила да мој рад истражује и објашњава дијалектизме у драми овог писца, јер и ја сама говорим говорим тим дијалектом.

Тема овог рада везана је за драму „Коштана“. Пре анализирања дијалектизама у „Коштани“ поменућемо неке основне карактеристике стваралаштва и уметности Боре Станковића и осврнућемо се укратко на његов језик и стил.

УМЕТНОСТ БОРЕ СТАНКОВИЋА

Борислав Бора Станковић (Врање, 31. март 1876 — Београд, 22. октобар 1927) био је приповедач, романсијер, драматичар и један од најзначајнијих писаца српског реализма. Рођен је у Врању и врло рано је остао без родитеља, па га је одгајила мајка његовог оца баба Злата, која му је често причала о старом Врању па отуд и љубав Боре Станковића према Врању и целој југоисточној Србији. Завршио је Правни факултет у Београду 1902. године. Написао је велики број приповедака, романа и драма и цео његов опус посвећен је Врању. Своју најпознатију драму „Коштана“ објављује 1902. године, где први пут у књижевном делу користи говор људи из јужне Србије, односно говор његовог Врања (призренско-јужноморавски говорни тип).

„Цела „Коштана“ је тужна повест згажених срдаца и промашених живота. Сви ти људи много се веселе, али нико од њих није весео. Они много певају, али то су лабудске песме. У свакоме од њих одиграва се вечита трагедија, стара као свет: јединка која тражи сву љубав, сву срећу, потпун, интензиван, слободан живот; целина безлична, неумољива, која тражи да људи подреде оно што им је надраже њеним незнатим, хладним рачунима. ... Главни интерес комада јесте Митко, брат председника Арсе. Чудна природа био је Митко, „Луд се и родио“, вели његов брат. Као младићу није му било равна до Скопја и Солуна; када је царским путем ходио све му се живо склањало испред пута. Напио се вина, напевао песама, наљубио жена, али брат га силом ожени, цео живот му огорча, и он од механе до механе носи свој неутољиви дерт. Осећа како студена старост долази, како тело слаби, док „душа још иска“. Жал је његов велики, „докле турски хат иде“; севдах његов је карасевдах, песма је његова жална и тешка.“¹

Упадљиве и честе дијалекатске примесе представљају битну особеност речника Станковићеве уметности. Његов говор је толико локално обојен да се може посматрати као својеврсно обележје пишчевог односа према стварности. Станковић је од своје мајке и баке научио да деклинацију исцрпљује номинативом и акузативом, да заборавља инфинитиве, да скраћује дуге слоге, да изговара старо самогласничко *л*, да употребљава енклитички облик заменица у дативу и акузативу. Чињеница је да је овај приповедач био тематски прирастао за свој завичај као ретко који други и да је своје

¹ Јован Скерлић, *О Коштани*, Читанка за 3. разред средње школе, стр. 99. и 101.

земљаке познавао „у души“. Како се осећао дужним да своју слику средине и људи учини животном барем у оној мери која служи као залог обичне уверљивости, он свој језик није смео потпуно очистити од свих провинцијализама, архаизама, варваризама и дијалектизама, својствених Врању и Врањанцима.

Концентрација локалних израза у књижевном делу Борислава Станковића није равномерна: много је већа у директном говору јунака, него у приповедачком говору. И то на свој начин указује на пишчев селективан однос према језику.²

Највећи број дијалектизама у овој драми пронађен је у дугим монолозима несрећнога Митка, и без њих писац не би могао представити Миткову једноставну и народски сликовиту филозофију и његову говорно недисциплиновану побуну против пролазности. Анализирајући „Коштану“ Боре Станковића примећујемо да се дијалектизми налазе и у старинским народним песмама којима ова драма обилује.

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

Дијалектологија је филолошка наука о дијалектима, односно о наречјима. Постоје три наречја:

1. штокавско
2. чајкавско
3. кајкавско

Наречје које је најзаступљеније у Србији је **штокавско наречје**. Име овог наречја потиче од упитне заменице **што/шта**.

Штокавско наречје има три врсте изговора: екавски, (и)јекавски и икавски. У оквиру екавског изговора постоје четири дијалеката: *призренско-тимочки*, *славонско екавски*, *косовско-ресавски* и *шумадијско-војвођански*.

ОСОБИНЕ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОГ ДИЈАЛЕКТА

Призренско-тимочки дијалекат је дијалекат српског језика староштокавске групе, којим се говори на простору од Призрена на југу до реке Тимок на северу. Његова источна граница је, почев од Зајечара, граница са Бугарском, до границе са Македонијом, а западна - од границе са Албанијом, преко Дечана и Вучитрна до Сталаћа. Подручје призренско-тимочног дијалекта се дели у три мање дијалекатске целине:

- ❖ призренско-јужноморавску,
- ❖ сврљишко-заплањску
- ❖ тимочно-лужничку.

Важније особине

Овај дијалекат у неким својим говорима чува стари **полугласник њ** који се у свим другим штокавским дијалектима развио у *а*: *дњн*, *тњњк* (у књижевном језику: *дан*, *танак*).

² Владимир Јовичић, *Уметност Борислава Станковића*, Српска књижевна задруга, Београд, 1972, стр. 20, 22, 23.

Вокално л је у једном делу овог дијалекта, посебно у јужноморавском говорном типу, дало лу: *пун, дуг, слунце, слуза* (у књижевном: *пун, дуг, сунце, суза*).

Неки говори овог дијалекта чувају **л на крају речи**: *казал* (у књижевном *казао*), док се у неким оно замењује са *-ја*: *казаја* (у књижевном *казао*).

Промена именских речи по падежима, тј. деклинација је врло упрошћена – јављају се, углавном, два падежа: номинатив и акузатив.

Сугласника х нема (*страота* уместо *страхота*; *уво*, а не *ухо*).

Облик **инфинитива** је нестао, **футур I** се гради са *ћу, ћеш, ће* + презент: *ће ради* (у књиж. он *ће радити*).

Има само један **акцент**³, тзв. експираторни акцент.

Све ове наведене одлике призренско-тимочког дијалекта присутне су у „Коштани“ Боре Станковића.

РЕЧНИК ДИЈАЛЕКТИЗАМА У "КОШТАНИ" БОРЕ СТАНКОВИЋА

Читајући "Коштану" Боре Станковића уочила сам да су дијалектизми присутни у говору Митка и у народним песмама којима ова драма обилује. У овом делу рада дијалектизми ће бити само набројани, а у даљем току рада биће објашњени и анализирани. Ради боље прегледности дијалектизми ће бити поређани азбучним редоследом.

Дијалектизми у Митковим монолозима

А

апсили,

Б

башча, бидна, биднем, бидни, бија, брго, бре, бробињак, болан,

В

ваћа, већем, видев, видеја, викај гу, ви'ш, врза, водив, врзали, врне, ву,

Г

голема, гробје, гу,

Д

даваш, дибидуз, докрајиса, дошја, другаричке, д'ни,

Е

еве,ете,

Ж

жал,

З

запалија, засукана, збрчкана, здравје, знајеш, знаје,

И

идев, изеде ме, изела, изнесев, имаја, искаја, искубало, испуцав,

К

капнује, кој, куде, кучики, к'д,

Л

липчи, лошо је,

М

мејане,млого, мори, м'гла,

³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1956., стр. 111.

Н
нагазија, нађешем, надзрне, надзрнем, неје, некрстени, несам, нећем, ништо,
Њ
њојна, њојно, њума,
О
овакој, ожалија, оплакаја, осушив,
П
паднала, песне, пепел, по тамо, поголем, појев, полетеја, пораснаја, потепам,
префрљија, пушти,
Р
радујев, ражали, раниш, родија,
С
сакрија, свирив, свирив, свирив, секаја, скинала, склањашев, слуза, слунце, с'г,
см'кнује, с'мне, с'н с'нујем,, с'с, с'свим,
Т
такој, татко, теј, тики, тој, т'г, т'нко,
Ћ
ће идеш, ће просиш, ће се венчаш, ће се раниш,
У
убави, убавињу, убијев,
Ф
фрљила,
Ц
цел, целивање, цунеш
Ш
шићерч'к,

Дијалектизми у народним врањанским песмама које се певају у "Коштани"

В
врћај,
Г
ги,
З
знајем, знајеш
И
изнесев,
М
мијеш,
Д
дава, давам,
Л
лошо,
Н
најдох, несам,
К
Катинке, Коштан,

П
пепел, појдох,
С
с'с, Стамболке, Стојанке, стајашев, спијем,
Т
тија, т'нке,
У
удава,
Ч
чешма.

Иако турцизми нису наша тема, поменућемо да се у "Коштани" уочава и велики број турцизама. Турцизми се и дан-данас могу чути у говору претежно старијих људи са југа Србије. Ево неких примера: резилим, карасевдах, дерт, чифлук, занат, таван, чаршија, шамија, аферим, беричет/берикет, чесма, софра, јастук, јорган, пенџер, механа, шедрван, сокак, сакат, катил.

ОДЛИКЕ ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ ГОВОРНОГ ТИПА У ДРАМИ "КОШТАНА"

Борислав Станковић је своје дело „Коштана“ писао делимично на дијалекту користећи изворни говор Врања и призренско-јужноморавски говорни тип коме Врање и припада.

Граница овог говорног типа заузима западни и јужни део призренско-тимочке области. На истоку граница овог дијалекта иде до Слемена ка Нишу, од Ниша до Власотинца и јужније до Црне Траве, затим до Криве Феје и државне границе према Бугарској. На југу се поклапа са државном границом према Македонији, а онда иде ка Призрену и граници према Албанији, потом према Ђаковици, па преко Косова ка Куршумлији, Прокупљу и Сталаћу, а потом на исток ка Слемену.⁴

Неке од основних дијалекатских одлика овог говорног типа су:⁵

1. чување полугласника који се у књижевном језику вокализовао и прешао у а: *с'г, т'нко, см'кнуже, с'свим, с'н, шичерч'к, с'с, т'г, к'д, м'гла, д'ни*.
2. екавски рефлекс јата доследно је сачуван: *несам, неје*.
3. вокално л дало је рефлекс лу: *слунце, слуза*.
4. велики број турцизама: *аферим, чаршија, софра, пенџер, јастук*.

⁴ Недељко Богдановић и Јордана Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Свен, Ниш, 2000., стр. 153.

⁵ Примери су прузети из „Коштана“ Боре Станковића.

5. заменичке енклитике: *гу* уместо је (викај гу, моли гу, да гу дарујем, врзали гу, да гу видим), *ву* уместо јој (свири ву, не даде ву, татко да ву биднем), *ве* уместо вас (ће ве потепам), *ги* уместо их (да ги мрсим).
6. финално *-л*: *ишал*, *дошал* у књижевном језику дало је *-о*, а у говору Врања уместо *-о* на крају речи је *-ја*: *бија*, *дошја*, *ожалија*, *оплакаја*, *родија*, *сакрија*, *полетеја*, *пораснаја*, *имаја*, *искаја*, *запалија*, *видеја*, *префрљија*, *секаја*, *нагазија*.
7. финално *л* није прешло у *о* ни у примерима: *пепел*, *цел*.
8. наставак *-ав*, *-ев*, *-ив* у 3. л. мн. презента: *испуцав*, *радујев*, *осушив*, *убијев*, *склањашев*, *видев*, *појев*, *свири*, *водив*, *појев*, *радујев*, *испуцав*, *осушив*, *изнесев*, *идев*.
9. сугласник *х* се губи у следећим примерима на почетку речи (у иницијалној позицији): *ће* се *раниш*, *не ваћа*, *апсили*, али и у примерима аориста на крају речи (у финалној позицији): *остаре*, *не наживе се*, *ражали се*. У примеру *мејане* *х* ће се изгубити у интервокалном положају да би се уместо њега развило *в* (механе-меане-мејане).
10. постојање африкате ДЗ: *надзрнем*.
11. уместо речи *ево*, *ето*, *јавиће* се примери *еве*, *ете*.
12. уместо *лоше*, *ништа* имамо примере *лошо*, *ништо*.
13. у примерима *најдох*, *појдох* нема јотовања, а има финалног *х* у аористу. Ови примери присутни су у једној старинској народној песми у "Коштани", а карактеристични су за тимочко-лужнички говорни тип. Јотовања нема ни у примеру *здравје*, *гробје*.
14. балканизми (биће објашњени посебно, у наредном делу задатка).

Ево још неких примера дијалектизама. Дисимилацију вокала запажамо у примеру *шићерч'к* (*шићер* уместо шећер срећемо у већем делу призренско-тимочког дијалекта). Супституцију вокала *о* вокалом *е* налазимо у речима: *еве*, *ете* (уместо *ево*, *ето*). У извесном броју примера забележено је присуство сонанта *ј* тамо где га не бисмо очекивали у књижевном језику: *кој*, *овакој*, *тој*, *тија*, *њојна*.

Наредни примери илуструју дијалекатску употребу неких глаголских облика:

- презент: *стијем*, *знајем*, *нећем*, *не давам*; *знајеш*, *не даваш*, *свириш*, *цунеш*, *раниш*; *капнује*, *врне*, *не ваћа*,
- радни глаголски придев: *искубало*, *паднала*, *скинала*,
- аорист: *изеде ме*, *докрајиса*,
- трпни глаголски придев са значењем придева: *збрчкана*, *засукана*

- императив: *бидни човек, врћај*.
У "Коштани" има и примера везаних за сугласничке групе на бази асимилације и дисимилације:

мн>мл: много
пш>пч: липче
шт>шч: башча
ст>шт: пушти
см>сн: песне

У примерима *ви'ш* (видиш), *болан* (болестан) имамо изостављање слогова (хаплоглогија).

БАЛКАНИЗМИ У ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРНОМ ТИПУ⁶

У иновације које су ови говори развили после 13. века спадају и **балканизми**, тј. балканистичке појаве. Најважније су:

1. експираторни акценат (без квалитета и квантитета).
2. упрошћавање система деклинације (свођење на два облика: номинатив и општи падеж који има облик акузатива).

У драми "Коштана забележени су следећи примери дијалекатске употребе падежа:

- у вокативу неких властитих именица женског рода: *Стојанке, Катинке, Коштан*;
 - номинатив множине уместо акузатива множине: *вади ножеви, вади тиштољи, легла на душеци*;
 - општи падеж уместо генитива: *крај Вардар* уместо *крај Вардара, од ујку* уместо *од ујке, од брашно и тесто* уместо *од брашна и теста*.
3. аналитичка компарација придева: *убав-поубав*, али и поређење именица и глагола: *газда-погазда, знаје-познаје*. У "Коштани" су забележени следећи примери: *по тамо* (компарација прилога), *поголем* (компарација придева голем).
 4. губљење инфинитива, па ћемо наићи на следеће облике футура: *ће те убијев, ће идеш, ће се венчаш, ће просиш, ће се раниш, ће ти се искида*.
 5. удвајање заменица карактеристика је ових говора: *мене ми дожале, тебе ти казује*. У "Коштани" нема забележених примера за ову балканистичку појаву.

⁶ Недељко Богдановић и Јордана Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Свен, Ниш, 2000., стр. 150. Примери за балканизме су већим делом преузети из "Коштане".

ЗАХВАЛНОСТ

На крају овог рада захваљујем се Фондацији „Христифор Црниловић“ и Сузани Пешић, професорки српског језика и књижевности, на помоћи коју ми је пружила у току рада, на свим саветима, предлозима и сугестијама.

ЗАКЉУЧАК

На основу до сада реченог закључујемо да говор Врања поседује углавном све наведене одлике које карактеришу призренско-јужноморавски говорни тип.

Примећујемо и велики број турцизама (чесма, јастук, јорган, пенџер, шедрван, катил) што је географски и историјски условљено. Симболично, велики број турцизама присутан је и као одјек тог старог времена и младости за којом чезне Митке, један од главних јунака „Коштана“ Боре Станковића. А да ли бисмо могли замислити Митка да говори књижевним језиком? Да ли би као књижевни јунак био тако уверљив, упечатљив?

Дијалектизми чине битну особеност речника Боре Станковића. Он је рођен у крају у коме се не говори књижевним, тј. стандардним језиком. Те особене речи - дијалектизми нису могли а да се не појаве у његовим делима. Понекад су због тога и упућене замерке писцу. Али управо је у језику и једна од главних дражи уметности Боре Станковића. Тиме је слику врањанске средине учинио уверљивијом.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Борисав Станковић, *Коштана*, Просвета, Слово љубве, Београд, 1979.
2. Љиљана Николић, и Босиљка Милић, *Читанка за 3. разред средње школе*, ЗУНС, Београд, 2000.
3. Владимир Јовичић, *Уметност Борислава Станковића*, Српска књижевна задруга, Београд, 1972.
4. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1956.
5. Недељко Богдановић, и Јордана Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Свен, Ниш, 2000.